

*Олена Михайлівна Гальченко,
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського*

СЮЖЕТНІ СЕРЕДНИКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ШКІРЯНИХ ОПРАВАХ XVI–XVIII ст.: ПИТАННЯ ІКОНОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ

На підставі авторської колекції відбитків сюжетних середників на українських шкіряних оправах XVI–XVIII ст. здійснена спроба їхнього аналізу за формою, часом появи та поширенням в окремих регіонах України. Розглянуто проблеми, з якими стикаються дослідники при описуванні, атрибуції та іконографічному вивченні сюжетів на них. Визначено основні проблемні моменти атрибуції основних типів, варіантів або груп окремого сюжету. Окреслюються подальші перспективи вивчення сюжетних середників в Україні.

Ключові слова: оздоблення українських шкіряних оправ XVI–XVIII ст., форма середників книжкових оправ, сюжетні середники, іконографія та типологія сюжетів на українських книжкових оправах.

Вплив західноєвропейських стилів на розвиток і характер художнього оформлення українських оправ др. пол. XVI – XVIII ст. відбувався опосередковано, через мистецтво країн, у межах яких у різний час перебувала частина українських земель (Литва, Польща, Угорщина, Австрія тощо). Взагалі у формуванні характеру і стилістики оформлення українських оправ зазначеного періоду взаємодіяли різні культурні впливи, що йшли із Заходу та Сходу.

Хоча українські шкіряні оправи, оздоблені тисненням, зовні є менш презентабельними за західноєвропейські, тим не менш вони становлять позитивний об'єкт для дослідження нашої культури. Особливо цікавими є сюжетні середники книжкових оправ, але їхнє студювання досі лишається чи не найменш вивченим напрямом в історії української книжності. Значною мірою ці дослідження стримує складність збирання інформації, адже значна частина рукописно-книжного надбання України переважно знаходиться в книгосховищах Росії та Польщі, і доступ до них через політичні та економічні чинники є досить обмеженим.

Перші спроби вивчення українських середньовічних оправ взагалі і їх художнього оздоблення зокрема в Україні датуються 20–30-ми роками

XX ст. [30; 31; 32; 36], проте тільки на рубежі XX–XXI ст. вони стають більш-менш систематичними. Це час накопичення інформації про техніку виконання та оздоблення українських оправ. Вивчення ж форм середників та тематики сюжетів на них вчені торкалися побіжно [16–17; 29; 32; 40], а особливості іконографії виявлених сюжетів не досліджувалися зовсім, якщо не брати до уваги деякі спостереження стосовно питань термінології, типології та уніфікації описання сюжетних зображень для баз даних [5; 7–9; 10; 11]. Певні зрушення в цьому питанні спостерігаються останнім часом [1; 2; 4–15; 18–27; 37], і все ж іконографія сюжетів на середниках вітчизняних оправ і досі залишається найменш дослідженою галуззю історії українського інтролігаторства.

Спроби зі створення альбому зі зразками відбитків тиснення, притаманних саме українським оправам, були розпочаті в рукописному підрозділі НБУВ ще в останній чверті XX ст., і на сьогодні він налічує понад 600 одиниць і продовжує поповнюватися¹. Обсяг наукової статті не дозволяє висвітлити всі аспекти вивчення цього питання, тому обмежимося оглядом стану сучасних досліджень та проблемами, з якими стикаються дослідники при вивченні сюжетних пластин-кліше на українських оправках.

Середина XVI ст. є умовною межею появи на українських землях нової західноєвропейської техніки оправлення (готична оправа), яка з др. пол. XVI ст. стає превалюючою на цих землях, чому значною мірою сприяли як політичні (здійснення політики ополячення та покатоличення української політичної та культурної еліти, отримання освіти в університетах Кракова, Праги, Болоньї, Віттенберга, Базеля, Лейдена [37, с. 88] тощо), так і економічні чинники (поширення книгодрукування сприяло впровадженню західноєвропейської (готичної) техніки оправлення, яка виявилася більш економічною у порівнянні зі старою візантійською). Разом з поширенням нової техніки оправлення значні зміни відбуваються і в декоративному оздобленні українських оправ: широко впроваджуються нові види тиснення (золотом та сріблом), змінюються схеми розміщення тиснення на кришках оправ, а в повсякденний ужиток інтролігаторів входять нові види інструменту для тиснення (кліше, накатки), який на той час можна було вільно придбати на ярмарках Кракова, Гданська, Львова [41, с. 69]. Досить скоро поряд із запозиченим європейським інструментом з'являється інструмент власного виробництва, і саме він вирізняє українські оправи поміж інших і дозволяє атрибутувати їх за національною приналежністю.

Залежно від місця розташування розрізняють два види кліше: середник та косинець. Перший використовували для тиснення прикрас у центрі

¹ Автор висловлює велику вдячність своїм колегам С. В. Зінченко та С. А. Волощенко за допомогу в поповненні альбому відбитками тиснень з українських оправ.

кришки, а другий – у внутрішніх кутах рамок, що йшли по периметру кришок. На відміну від косинців, середники на українських шкіряних оправах XVII – XVIII ст. відзначаються великою різноманітністю як за зовнішнім виглядом (формою, розмірами, технікою та якістю виконання гравіювання на кліше), так і за тематикою зображень на них. Всі зібрані відбитки середників систематизувалися автором спочатку за формою середників, а вже потім була зроблена спроба встановити наявні на них сюжети для подальшого іконографічного дослідження.

Середники на українських книжних оправах можуть мати просту (овал, прямокутник, ромб, квадрат, восьмикутник, коло) або складну, яку важко пов'язати з конкретними геометричними фігурами, геометричні форми. Аналіз виявлених на сьогодні форм середників за часом їх створення показав, що деякі з них були більш уживаними в одних регіонах і зовсім не зустрічалися в інших (див. табл.).

Форма середника	Час появи	Регіон поширення чи друкарня	% від загальної кількості
овальні	сер. XVI–XVIII ст.	усі регіони України	32,6%
кибалкові	кін. XVI–XVIII ст.	східна та центральна Україна	27,9%
	з др. пол. XVII ст.	Західна Україна, переважно на оправах Євангелій	
прямокутні	з XVII ст.	Західна Україна та Львів оправи КПЛ	23%
	з XVIII ст.		
ромбовидні	з 80-х рр. XVIII ст.	старообрядницькі оправи (Почаївська друкарня)	11,6%
	сер. – др. пол. XVIII ст.	оправи М. Сльозки	
	XVII–XVIII ст.	Київщина, Чернігівщина	
контурні	сер. XVII – пер. пол. XVIII ст.	переважно на оправах КПЛ	2%
	пер. пол. XVIII ст.	оправи чернігівських видань	
	з др. пол. XVIII ст.	львівські оправи, зокрема оправи М. Сльозки	
восьмикутник, квадрат, коло, у формі серця тощо	переважно з XVIII ст.(?)	регіон поширення потребує уточнення	2,9%

Як видно з наведеної таблиці, овальні середники були найбільш поширені на українських оправах. Їх розмір (співвідношення висоти до ширини) не був сталим і змінювався з плином часу: в більшості виявлених середників

він відповідає співвідношенню 3/2, з XVIII ст. їхня форма стає більш видовженою зі співвідношенням 2/1,5, а на лаврських оправах др. пол. XVIII ст. вони набувають значного розміру – від 105х90 мм до 112х105 мм, а їхня форма наближається до кола і має співвідношення 1,25/1 або 1,1/1.

Другою за поширеністю формою є кибалковий середник, що має складну криволінійну форму, в основі якої лежить прямокутник або квадрат з фігурними виступами (наверштя) в середній частині на всіх його чотирьох сторонах. За їх подібність до кибалки – головного убору заміжніх жінок в Україні за часів середньовіччя – П. Курінний назвав подібний середник кибалковим [30]. Його форма не лишалася сталою, з плином часу наверштя набували все більш примхливих форм, а у XVIII ст. зовнішній контур зазначеного середника набуває складних криволінійних форм, але основа – прямокутник з наверштями – проглядає і в них, хоча в багатьох випадках прямі кути перетворюються на заокруглені, а іноді й зливаються з наверштями і дійсно починають нагадувати «ромбовидну рамку із зигзагоподібними сторонами». Саме таку назву дав подібним середникам грецький книгознавець Христос Афанасіадіс [42].

Розміри кибалкових середників залежали від формату та призначення книги. Найчастіше середники великого формату зустрічаються на Євангеліях: їхня висота може досягати 12–14 мм, і зазвичай вони розташовуються в центрі кришки, а навколо, заповнюючи внутрішній простір обрамлення між середником і кутиками, містяться середники менших розмірів і форм (кибалкові, овальні, квадратні, ромбовидні) та басми наповнення.

Кибалкові середники були традиційними для інтролігаторської майстерні КПЛ¹. Саме через посередництво друкарні КПЛ вони розповсюджувалися Україною та поза її межами [15, с. 195], на що вказують окремі зразки подібних середників, виявлені на оправах грецьких [42, іл. 1а, 2а, 4а, 6а, 7а, 9а, 14а, 15а, 16а, 17а, 19а, 20а, 21а, 39а] та сербських [39, с. 118, 119, 149, 150] рукописних книг. Деякі з них як за формою, так і за композицією сюжету дуже близькі до виявлених київських зразків і різняться між собою тільки дрібними деталями. Можливо саме середники з оправ КПЛ були зразками для їх створення.

На оправах українських стародруків О. О. Гусевою виявлені середники досить специфічної конфігурації, які вона назвала «особими силуєтними очертаннями Распятія с предстоящими и Богоматери с Младенцем» [16, с. 147]. Спочатку їх назвали силуєтними, але згодом було визнано більш доцільною назву «контурні» середники. Вони бувають тільки двох видів –

¹ На сьогодні в колекції автора 120 зразків середників цієї форми, і переважна більшість з них має лаврське походження.

це «Розп'яття» та «Мати Божа з Немовлям у повний зріст на півмісяці» – і відтискувалися зазвичай в парі: на верхній кришці «Розп'яття», а на нижній – «Мати Божа на півмісяці». Сюжет «Розп'яття» міг відтискуватися на оправках і самотійно, без парного середника [5]. Іконографічне вивчення цього типу середників має певні складності через невеликі розміри (від 28 x 18 до 41 x 21 мм) та незадовільну збереженість.

Середники у формі восьмикутника, кола, квадрата та серця є найменш поширеними на українських оправках (2,9% від загальної кількості). Їхнє використання мало досить короткий проміжок часу, і зображувалася на них переважно Богородиця.

Сюжетні композиції середників зазвичай займають весь їх внутрішній простір. Лише для кибалкових (XVIII ст.) та ромбовидних (XVII ст.) середників відомі випадки, коли сюжети в середині них розміщуються в геометричних фігурах іншої форми (прямокутник, овал, восьмикутник) [15, рис. 91]. Простір між контуром середника і геометричною фігурою в середині нього заповнювався переважно рослинним орнаментом та голівками херувимів або серафимів. На львівських оправках др. пол. XVII – поч. XVIII ст. виявлено ромбовидні середники, що мають три медальйони в середині, які облямовуються рослинними паростками: два на оправках друкарні М. Сльозки [4] та один – Львівського Свято-Успенського Ставропігійного братства [27, с. 61–63, іл. 25]. Вони розрізняються як формою медальйонів (на двох – в центрі великий овальний та два маленькі округлі зверху та знизу від нього, на одному – медальйони мають форму шестикутників різного розміру), так і сюжетами, розміщеними в них. Зараз не можна сказати, наскільки вони були поширені, але їх наявність є прямою вказівкою на львівське походження оправки.

За тематикою всі виявлені середники можна умовно розділити на орнаментальні, геральдичні та сюжетні. Останні становлять переважну більшість – 78,1% від загальної кількості виявлених, і саме вони будуть цікавити нас у першу чергу.

Сюжетні середники на українських оправках мають релігійну тематику, і їхня іконографічна атрибуція їй досі лишається найбільш складним питанням. Одна з головних причин – це їхні невеликі розміри. Середники висотою від 90 до 150 мм зустрічаються не так часто (виняток становлять прямокутні середники, для яких висота у 100–140 мм – досить звичне явище), найчастіше їхні розміри коливаються між 40 та 80 мм заввишки, але трапляються середники й менших розмірів (до 28 мм). Зазвичай розміри зображених на них персонажів доволі дрібні, а при незадовільному збереженні відбитків розгледіти, хто на ньому зображений, доволі проблематично.

Якщо на іконах та книжкових мініатюрах велику допомогу у визначенні сюжетів може надати колір вбрання зображуваних персонажів, то для сюжетних середників такої суттєвої підказки не маємо, бо їхні відбитки, в залежності від виду застосованого тиснення, мають один колір – коричневий (сліпе тиснення), золотистий (тиснення золотом), сріблястий або чорний (тиснення сріблом). У цьому випадку атрибуувати окремих персонажів може допомогти аналіз вбрання, жестів та атрибутів, що їх супроводжують, а також пояснюючі написи (див. табл.), типологія яких у загальних рисах співпадає з систематизацією, запропонованою М.С. Трубачовою для написів на іконах [33, с. 61–62]:

Тип напису	Особливості розміщення в сюжетних середниках
1) імена Ісуса Христа (IC XC) ¹ і Богоматері (MP ΘY), передані в скороченні. Абревіатура кожного імені складається з двох пар літер під титлами	1) найчастіше кожна пара літер абревіатур імені розташовується ліворуч та праворуч від німбу Ісуса Христа і Богоматері – таке розміщення є традиційним на іконах та книжкових гравюрах; 2) у зображеннях Божої Матері з Немовлям абревіатури імен розміщені ліворуч (Богородиці) та праворуч (Христа); 3) на зображенні Богородиці Оранти христограма (IC XC) у племенистий мандорлі замінює собою зображення Христа на грудях Божої Матері
2) імена святих, або агіоніми	зверху над німбами або збоку (зліва чи справа) від персонажа залежно від його розміщення на середнику
3) найменування подій	1) над зображенням на обрамленні середника, напр. “Вознесение Господне”; 2) зверху та знизу зображення, напр., “Архиерей // Великий”; виявлені тільки на овальних та кибалкових середниках великого розміру
4) тексти на сувоях або сторінках Євангелія, що мають літературне джерело	тексти зберігаються погано, зазвичай проглядають тільки окремі літери, в кращому разі, окремі слова
5) фрагменти текстів молитв, тропарів або кондака Богородиці чи святому	найчастіше розміщуються по контуру овального (рідше прямокутного) середника, на вузьких стрічках, т. зв. бандеролях ² або картушах різної форми, включених у композицію зображення
6) написи, що стосуються створення середника, – підписи граверів	розміщуються в нижній частині відбитка (в центрі або праворуч). Підписи дуже дрібні, їх можна розгледіти тільки при значному збільшенні зображення

Якщо на іконах наведення абrevіатур імен Ісуса Христа і Божої Матері обов'язкове, то на сюжетних середниках це правило постійно порушується: 2/3 від загальної кількості з них зовсім не мають підписів біля їх зображень. Це стосується як одноосібних, так і багатофігурних зображень. Виняток становлять тільки сюжети – «Розп'яття» та «Мати Божа з предстоячими Антонієм та Феодосієм», на яких, крім імен зображених осіб, часто наводяться й різні супровідні написи.

Написи на зображеннях виконувалися церковнослов'янською, грецькою та лагінською мовами. В них широко застосовувалася контрактура, тобто скорочене написання слів. У розшифруванні таких написів може стати в нагоді довідник В. В. Філатова та Ю. Б. Камчатної [34]. Іноді, доволі рідко, на середниках трапляються супровідні тексти, які, на перший погляд, видаються безглуздими. Насправді це помилка гравера: текст на кліше був відтворений у прямому, а не в зворотному (дзеркальному) вигляді, як зазвичай робиться на кліше. Щоб прочитати подібний текст, його достатньо піднести до дзеркала, і все стане зрозуміло.

При роботі з відбитками виявилось, що ідентичні розміри та контури мають т. зв. двобічні середники – кліше, на яких зображення нанесено з обох боків (один з подібних середників свого часу довелося досліджувати співробітникам відділу образотворчих мистецтв НБУВ [37]). Як правило, один відбиток наносили на верхню кришку, інший – на нижню. Саме на більшості з них виявлені підписи граверів, які ставилися тільки з одного боку кліше, – на сюжеті, що відтискувався на верхній кришці оправ. Фіксація подібних подвійних відбитків кліше дозволить збільшити кількість підписних середників, що різалися конкретними граверами. Підписи граверів виявлені тільки на середниках оправ КПЛ та чернігівських друкарень [17, с. 148].

За кількістю сюжетів середники на оправках поступаються іконам і книжковим гравюрам, але сьогодні виявлено близько 70 сюжетів, на яких зображуються як окремі персонажі Ісус Христос, Богородиця з немовлям Ісусом та одноосібно, в повний зріст, цар Давид, св. Варвара, архангел Михаїл, так і цілі біблійні сюжети з життя Богородиці та страстей Христових.

¹ На деяких сюжетних середниках XVIII ст. виявлено дещо інше написання абrevіатури імені Ісуса – «ИСС». Наявність подібної абrevіатури є прямою вказівкою на те, що середник різався після 1666 р., коли Церковний Собор офіційно затвердив подібне написання імені Христа.

² Бандероль (франц. *banderole* – букв. “ремін, перев'яз, стрічка з написом”, < *bande* – “стрічка, полотнище” + *roll* – “крутити, згортати”) – вузькі звивисті стрічки або смуги, на яких розміщували пояснювальний текст, що супроводжував зображення і був його невід'ємною складовою. За задумом автора, вони можуть переплітатися між собою, обвиватися навколо окремих предметів або майорити.

Зразками для появи нових та варіантів вже існуючих сюжетів на середниках українських оправ правили гравюри українських стародруків (а відомі випадки, коли зображення середників є копіями ксилографій, використаних у самих виданнях [17, с. 147]), були також чудотворні ікони як православної, так і католицької редакції, що отримали значне поширення на українських землях з XVII ст. Наслідком католицьких впливів стала поява нових іконографічних сюжетів на середниках – це Богородиця на півмісяці в повний зріст одноосібно та разом з немовлям Ісусом, Коронування Божої Матері, Новозавітна Трійця тощо.

Незважаючи на велику кількість виявлених сюжетів, частота їх вживання може бути різною, а окремі сюжети зустрічаються тільки на середниках певних форм. Наприклад, сюжет «Богородиця сім мечів» міститься тільки на овальних та серцеподібних середниках, а «Христос у чаші зі знаряддями мук» – на прямокутних. Навіть побіжне порівняння виявлених сюжетних середників на українських тиснених оправах показало, що одні й ті самі іконографічні сюжети на середниках найчастіше представлені декількома типами і великою кількістю варіантів, які значною мірою різняться між собою як формою та розмірами середника, технікою виконання та рівнем майстерності граверів, які їх створили, так і деталями представленого сюжету. І, як наслідок, одні й ті самі іконографічні типи можуть мати значні відмінності в деталях, що дозволяє віднести їх до окремих підтипів одного типу. Без фіксації цих особливостей неможливо чітко ідентифікувати тип і варіант середника за словесним описанням.

Серед найбільш популярних сюжетів – «Розп'яття» (30,8%), «Матір Божа з Немовлям» (20%) та «Пантократор» (10%) Вони мають велику кількість типів, підтипів та варіантів і загалом становлять 60% від загальної кількості виявлених сюжетних середників та розрізняються між собою як формою і розмірами середника, так і деталями представленого сюжету. Подібне явище спостерігається для більшості з виявлених сюжетів.

Систематизацію сюжетних середників було розпочато з сюжету «Розп'яття» як найбільш уживаного [5; 9; 10; 11]. Він зустрічається як на богослужбових книгах, так і на творах церковних письменників і навіть на підручниках релігійних навчальних закладів. На російських шкіряних оправах цей сюжет вживають тільки при оздобленні Євангелій.

В основу типології сюжету «Розп'яття» було покладено форму середника і кількість предстоячих біля хреста. Усі виявлені середники систематизуються спочатку за формою середника (кибалкові, овальні, ромбовидні, прямокутні, контурні), а далі в межах кожної форми – за іконографічним типом. Усе розмаїття виявлених середників з цим сюжетом можна умовно розділити на дві великі групи залежно від наявності або відсутності поста-

тей предстоячих біля хреста: «Розп'яття без предстоячих» та «Розп'яття з предстоячими». Кожна група, в свою чергу, поділяється на кілька основних типів. Виявлені типи, в свою чергу, можна поділити на варіанти, які до значної міри різняться між собою як розмірами і конфігурацією середника, так і кількістю деталей у представленому варіанті сюжету, а також характером заповнення фону, поданням постатей Христа та предстоячих. Крім того, окремі типи можуть поділятися на окремі групи, що відрізняються між собою тільки деякими дрібними деталями, наприклад, розмірами або формою дахів, куполів, вікон та дверей у будівлях середньовічного міста при збереженні загальної композиції зображення [9; 10]. Найбільше число варіантів виявлене для типів «Розп'яття» з двома і чотирма предстоячими, що характерні переважно для кибалкових та овальних середників др. пол. XVI – перш. пол. XIX ст. Від XVIII ст. ці типи сюжету з'являються на ромбовидних середниках, але за кількістю виявлених варіантів вони значно їм поступають. Типи «Розп'яття з одним предстоячим» та «Розп'яття з чашею» (на першому зображений розп'ятий Ісус Христос у начересельнику з кінцями, що майорять; біля підніжжя зліва від хреста – уклінна постать, а праворуч – чаша; інший тип відрізняється від попереднього тільки відсутністю уклінної постаті біля підніжжя хреста) характерні тільки для контурних середників і на середниках інших форм не виявлені.

При визначенні підтипів та варіантів одного й того типу потрібно звертати увагу саме на окремі деталі, якими вони відрізняються один від одного. Цих дрібних відмінностей може бути досить багато, і визначити відразу, які з них можуть стати визначальними для конкретного підтипу або варіанту, неможливо.

Для полегшення виділення основних ознак (відмінностей), характерних для кожного з виявлених варіантів, складалися довідкові таблиці у вигляді анкети, в якій фіксувалися, крім зображення сюжету (фото, протирка, контурний рисунок), вживана назва сюжету та його різновиди, що зустрічаються в джерелах, перелік обов'язкових (визначальних) і змінних ознак, притаманних кожному виявленому типові сюжету, його докладний словесний опис, час виникнення і поширення в Україні із зазначенням підстав, шифри всіх одиниць зберігання, на яких виявлено середник з фіксованим сюжетом. Це дозволяло уточнити, на що, в першу чергу, звертати увагу при ідентифікації певних сюжетів незалежно від форми сюжетних середників.

Для сюжету «Розп'яття» визначено сім основних ознак, за якими можуть розрізнятися варіанти у виділених типах: форма хреста, на якому був розп'ятий Ісус; зображення визначальних персонажів типу (Христос та предстоячі); форма їхніх німбів; фон зображення; додаткові (супутні) постаті та атрибути; солярні знаки; пояснювальні тексти, що супроводжують

зображення [10]. Анкета значно спростила визначення відмінностей у різних варіантах, завдяки ній було виявлені нові типи «Розп'яття» та варіанти іконографічних типів, невідомих у православної церковній іконографії. Найбільшу кількість варіантів виявлено саме для цього сюжету. Встановлено, що на середниках досить часто зустрічаються окремі деталі (католицькі німби, терновий вінець, чотири цвяхи тощо), характерні для католицької редакції сюжету «Розп'яття».

Взагалі вже сьогодні можна з упевненістю сказати, що католицький елемент посідає значне місце в іконографії переважної більшості українських сюжетних середників, що вказує на західноєвропейське походження як деяких середників, так і ряду сюжетів на них. Особливо це стосується зображень Богородиці на півмісяці. Цей сюжет, поряд із сюжетом «Розп'яття», характерний саме для контурних середників, дуже зрідка – для овальних та прямокутних. Основою для його появи став алегоричний тип Богоматері в образі апокаліптичної дружини, характерний для саме для західного середньовічного мистецтва. Виявлено кілька різних підтипів та варіантів даного типу Богородиці, що в літературі називаються по-різному: «Апокаліптична Богородиця», «Непорочне зачаття», «Богородиця цариця небесна». Основною ознакою цих зображень є постать Божої Матері в повний зріст на півмісяці, в короні та з німбом з 12-ти зірок, але саме наявність або відсутність немовляти Ісуса у неї на руках та інші змінні атрибути (процвілий жезл або лілея в неї в руках та хмари, змії або сонце під ногами) дозволяють більш-менш чітко визначити типи цього сюжету, але через невеликі розміри середників, їхню погану збереженість та нечіткість деяких відбитків не завжди можна встановити окремі деталі сюжету, щоб визначити, про який з типів або варіантів йдеться. Тоді при описуванні просто зазначають «Богородиця на півмісяці», і таких відбитків найбільше. На сьогодні виявлено п'ять типів цього сюжету, але вони потребують уточнення зображених деталей з допомогою довідкових таблиць. Вивчення цього сюжету підтверджує, наскільки важливими є будь-які деталі та спостереження, що в майбутньому можуть стати в нагоді у визначенні назви сюжетів, що не мають чітких зображень.

Маємо також з упевненістю стверджувати, що використання в роботі запропонованих довідкових таблиць не тільки допоможе при ідентифікації певних сюжетів, а й значно полегшить роботи з атрибуції сюжетних середників, що мають погану збереженість.

Роботи з вивчення сюжетних середників українських оправ ще тільки розпочалися. Але вже зараз можна стверджувати, що середники – це дуже цікаві як за формою, так і змістом зразки українського прикладного мистецтва, що потребують подальшого детального дослідження.

Список використаних джерел

1. Боднар Н. Острозькі оправи кириличних стародруків // Історія музейництва та пам'ятоохоронної справи в Острозі та на Волині. – Острог, 2011. – Вип. 3. – С. 440–447.
2. Волощенко С. Колекція Митрополита Володимира (Сабодана): рукописи, стародруки і рідкісні видання : каталог. – К., 2017. – 504 с. : іл.
3. Гальченко О. М. Атрибуція та визначення первинності оправи при описуванні кириличних рукописних книг XVI ст. : спостереження кодиколога // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2013. – Вип. 17. – С. 332–355.
4. Гальченко О. М. Деякі спостереження стосовно оздоблення та конструкції видавничих оправ друкарні Михайла Сльозки // До джерел : зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя : в 2-х т. – К. ; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 810–827.
5. Гальченко О. М. Контурні середники на українських оправах XVII–XVIII ст. // Рукописна книга з Пересопниці : зб. ст. учасників II наук. симпозіуму «Рукописна книга в Україні», 7–8 листоп. 2014 р. – Рівне ; Пересопниця, 2014. – С. 11–16.
6. Гальченко О. М., Зінченко С. В. Оздоблення оправ рукописних евангелій XVI ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 155–178 : іл.
7. Гальченко О. М. Питання уніфікації описань сюжетних зображень для бази даних «Оправи кириличних книг XIV–XVIII ст.» // Наук. пр. НБУВ. – К., 2013. – Вип. 37. – С. 392–401.
8. Гальченко О. М. Специфіка іконографічного дослідження оздоблення українських середньовічних оправ // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.). – К., 2013. – С. 254–256.
9. Гальченко Е. М. Сюжет «Распятія» на сюжетных средниках украинских тисненых переплетов XVI–XVIII вв. // Музейные библиотеки в современном обществе: Книжный переплет. Проблемы изучения : науч.-практ. конф. (8–10 апр. 2014 г.) : тез. докл.). – М., 2014. – С. 7–8.
10. Гальченко О. М. Сюжет «Розп'яття» на сюжетных средниках українських тисненых оправ XVI–XVIII ст. та уніфікація описання для БД // Рукописна та книжкова спадщина : зб. наук пр. – К., 2014. – Вип. 18. – С. 597–620.
11. Гальченко О. М., Зінченко С. В. Сюжети середників шкіряних оправ з майстерні Києво-Печерської Лаври : спроба іконографічного вивчення // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2012. – Вип. 16. – С. 268–304.
12. Гальченко О. М. Сюжетні середники на українських оправах другої половини XVI – XVIII ст. : перспективи вивчення // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України : книга в історії і культурі. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2012. – С. 147–160.
13. Гальченко Е. М. Сюжетные средники на украинских переплетах XVI–XVIII вв. : типология и атрибуция // Вестник Екатеринбургской духовной академии. – 2014. – Вып 1 (7). – С. 184–192.

14. Гальченко Е. М. Сюжетные средники на украинских переплетах второй половины XVI–XVIII ст. : история и перспективы изучения // Здабытки : документальні помніки на Беларусі. – Мінск, 2013. – Вып. 15. – С. 203–210.

15. Гальченко О. М. Тиснення як основний вид оздоблення вжиткових оправ // Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні. – К., 2005. – С. 186–209.

16. Гусева А. А. Украинский переплет XVII–XVIII вв. // Книга : исследования и материалы. – 1997. – Сб. 74. – С. 143–154.

17. Гусева А. А. Украинский переплет XVII–XVIII ст. // Гусева А. А. Идентификация экземпляров украинских изданий кирилловского шрифта второй половины XVI–XVIII вв. : метод. рекомендации. – М. : РГБ, 1997. – С. 43–51.

18. Железняк О. О. Оправки та обкладинки кириличних стародруків з друкарні Почаївської Успенської лаври // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 18. – К., 2014. – С. 72–80.

19. Заболотна Н. Маргіналії та видавничі оправи стародруків – додаткові джерела до вивчення історії діяльності друкарень // Наук. пр. НБУВ : зб. – Вип. 31. – К., 2011. – С. 249–258.

20. Заболотна Н., Железняк О. Старообрядницькі почаївські книги з фондів відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : особливості примірників, історія побутування // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 17. – 2013. – С. 239–249.

21. Зінченко С. В. Візантійсько-балканські впливи на розвиток інтролігаторства в монастирях та церквах Київської митрополії XIV–XVII ст. : дис. ... наук. ступ. к. іст. н. Спеціальність 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». – Львів, 2007. – 324 с.

22. Зінченко С. В. Візантійсько-балканські впливи на розвиток інтролігаторства в монастирях та церквах Київської митрополії XIV–XVII ст. : автореф. ... наук. ступ. к. іст. н. – Львів, 2007. – 20 с.

23. Зінченко С. В. Найдавніші українські оправи зі збірки Національного Музею у Львові // Наук. пр. НБУВ. – К. : НБУВ, 2000. – Вип. 4. – С. 112.

24. Зінченко С. В. Оправки візантійської конструкції, що виготовлялися в інтролігаторських майстернях при монастирях Львівської та Перемишльської єпархій XV–XVII ст. // Рукописна і стародрукована книга : зб. праць Міжнар. конф. (XIII Федоровський семінар) «Рукописна і стародрукована книга», Львів, 23–25 квітня 2004 р. – Львів, 2006. – С. 113–141.

25. Зінченко С. В. Суперекслібристи архієпископа Львівського Яна Анджея Прухницького (матеріали до вивчення та реконструкції давніх бібліотек XVI–XVIII ст.) // Наук. пр. НБУВ. – К. : НБУВ, 2003. – Вип. 10. – С. 192–211.

26. Зінченко С. В. Суперекслібристи Львівського магістрату XVI–XVIII вв. // До джерел : зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К. ; Львів, 2004. – С. 828–846.

27. Кириличні стародруки у фондах бібліотеки Отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові XVI–XIX століть : каталог / уклад. С. Волощенко. – Жовква : Місіонер, 2015. – 204 с. : іл.

28. Кирме К. К., Кюльв Э. П., Реймо Х. К., Сумматавет Э. Т. Краткий очерк истории художественной обработки кожи // *Технология художественных изделий из кожи : учебн. для худож.-промышл. училищ и училищ приклад. искусства.* – М. : Лег. и пищ. пром-сть, 1982. – С. 3–24.
29. Клепиков С. А. Из истории украинского переплета XVII–XVIII вв. // *История книги и издательского дела : сб. науч. тр.* – Ленинград : БАН СССР, 1977. – С. 53–61.
30. Курінний П. Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст. – К., 1926. – С. 5–39.
31. Модзалевський В. Л. Дещо про давніх інтролігаторів // *Наше минуле.* – К., 1918. – Ч. 2. – Стб. 1675–1676.
32. Сіверська В. К. Мистецтво оправи книг на Україні в XV–XVII ст. // *Історичні джерела та їх використання.* – К., 1966. – С. 280–285.
33. Трубачева М. С. О происхождении и некоторых свойствах надписей на иконах // *Древнерусское искусство : исследование и реставрация.* – М., 1985. – С. 61–80.
34. Филатов В. В., Камчатнова Ю. Б. Наименования и надписи на иконных изображениях : справочник для иконописцев. – Изд. 2-е. – М. : ПРО-ПРЕСС, 2006. – 352 с.
35. Функе Ф. Переплёт // *Функе Ф. Книговедение : ист. обзор книжн. дела.* – М. : Высш. школа, 1982. – С. 266–283.
36. Широцький К. В. Наше стародавнє інтролігаторство // *Книгарь.* – К., 1919. – Ч. 17. – Стб. 1031–1036.
37. Юхимець Г. М. Атрибуція інструментів лаврських інтролігаторів XVII ст. як аспект роботи над каталогом колекції гравірувальних дошок українських друкарень з фондів ЦНБ // *Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-наукові системи : тези доп. Міжнар. наук. конф., Київ, 10–12 жовт. 1995 р.* – К., 1995. – С. 90–91.
38. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К. : Генеза, 1997. – 312 с. : іл.
39. Јанц З. Кожни повези српске ћирилске књиге од XII до XIX века. – Београд: ШИП «Србија», 1974. – 172 с. : ил.
40. Klepikov S. A. Historical Notes on the Ukrainian Bookbinding // *The Book Collector.* – London, 1966. – Vol. 15, № 2. – P. 135–142.
41. Różycki E. Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku : *Studia nad introligatorstwem i handlem książką.* – Katowice : Museum Śląskie, 1991. – 271 s.
42. Αθανασιάδης Χρίστος Συναγωγή βιβλιοδετικών διακοσμητικών θεμάτων σε ελληνικά χειρόγραφα και παλαιά έντυπα // *Δελτίο του ιστορικού και παλαιογραφικού αρχείου 1988–1992.* – Αθήνα, 1994. – Σ. 647–714.

References

1. Bodnar, N. (2011). Ostrozki oprawy kyrylychnykh starodrukiv [Ostroh bookbindings of Cyrillic old printed books] In *Istoriia muzeinytstva ta pamiatkoohoronnoi spravy v Ostrozi ta na Volyni* [History of museum and memorial affairs in Ostroh and Volyn], Is. 3, pp. 440–447. Ostroh. [In Ukrainian].

2. Voloshchenko, S. (2017). *Kolektsiia Mytropolita Volodymyra (Sabodana): rukopysy, starodruky i ridkisni vydannia: katalog* [Collection of Metropolitan Volodymyr (Sabodana): manuscripts, old books and rare editions: catalog]. Kyiv. [In Ukrainian].

3. Halchenko, O. M. (2013). Atrybutsiia ta vyznachennia pervynnosti opravy pry opysuvanni kyrylychnykh rukopysnykh knyh XVI st.: sposterezhennia kodykoloaha [Attribution and definition of bookbinding primacy in the description of Cyrillic manuscripts of the 16th century: observation of a codicologist]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 17, pp. 332–355. Kyiv. [In Ukrainian].

4. Halchenko, O. M. (2004). Deiaki sposterezhennia stosovno ozdoblennia ta konstruktсии vydavnychykh oprav drukarni Mykhaila Slozky [Some observations regarding the decoration and construction of the edition bindings of Mykhailo Sliozka printing house]. In *Do dzherel: zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia* [Ad Fontes: studia in honorem Oleh Kupchynskiy septuagenario dedicata] (Vol. 1, pp. 810–827). Kyiv, Lviv. [In Ukrainian].

5. Halchenko, O. M. (1914). Konturni serednyky na ukrainskykh opravakh XVII–XVIII st. [Contour center-stamps on Ukrainian bindings of the 16th–18th centuries]. In *Rukopysna knyha z Peresopnytsi: zbirnyk statei uchashnykiv II naukovoho sympoziumu “Rukopysna knyha v Ukraini” 7–8 lystopada 2014 r.* [Manuscript from Peresopnytsia: collection of works of the participants of the Second Symposium “Manuscript in Ukraine”, November 7–8, 2014] (pp. 11–16). Rivne, Peresopnytsia. [In Ukrainian].

6. Halchenko, O. M. Zinchenko, S. V. (2010). Ozdoblennia oprav rukopysnykh yevanhelii XVI st. [Decoration of bindings of handwritten gospels of the 16th century]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 14, pp. 155–178. Kyiv. [In Ukrainian].

7. Halchenko, O. M. (2013). Pytannia unifikatsii opysan siuzhetnykh zobrazhen dlia bazy danykh “Opravy kyrylychnykh knyh XIV–XVIII st.” [The issue of unification of descriptions of subject images for the “Bookbindings of Cyrillic books of the 14–18th centuries” database]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukraini imeni V. I. Vernadskoho*. [Proceedings of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine], Is. 37, pp. 392–401. Kyiv. [In Ukrainian].

8. Halchenko, O. M. (2013, October). Spetsyfika ikonohrafichnogo doslidzhenia ozdoblennia ukrainskykh serednovichnykh oprav [Specificity of the iconographic study of decorations of Ukrainian medieval bindings]. In *Adaptatsiia zavdan i funktsii naukovoï biblioteki do vymoh rozvytku tsyfrovyykh informatsiynykh resursiv: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2013 r.)* [Adapting the tasks and functions of a scientific library to the requirements of the development of digital information resources: proceedings of International scientific conference (Kyiv, October 8–10, 2013)] (pp. 254–256). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

9. Galchenko, E. M. (2014, April). Siuzhet “Raspiatiia” na siuzhetnykh srednikakh ukrainskikh tisenykh perepletov XVI–XVIII vv. [The subject of the “Crucifixion” on the subject center-stamps of Ukrainian embossed bindings in the 16–18th centuries]. In *Muzeinye biblioteki v sovremennom obshchestve: Knizhnyi pereplet. Problemy izuche-*

nii: nauchno-prakticheskaia konferentcyia (8–10 aprelia 2014 g.): tezisy dokladov [Museum libraries in modern society: Bookbinding. Problems of study: scientific-practical conference: abstracts of papers] (pp. 7–8). Moscow, Russia. [In Russian].

10. Halchenko, O. M. (2014). Siuzhet “Rozpiattia” na siuzhetnykh serednykakh ukrainskykh tysnenykh oprav XVI–XVIII st. ta unifikatsiia opysannia dlia BD [The subject “Crucifixion” on the subject center-stamps of Ukrainian embossed bookbindings of the 16–18th centuries and unification of the descriptions for the database]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 18, pp. 597–620. Kyiv, [In Ukrainian].

11. Halchenko, O. M., Zinchenko, S. V. (2012). Siuzhety serednykiv shkirianykh oprav z maisterni Kyievo-Pecherskoi Lavry: sprobha ikonohrafichnoho vyvchennia [Subjects of center-stamps on leather bindings from the workshop of the Kyiv-Pechersk Lavra: an attempt of iconographic study]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 16, pp. 268–304. Kyiv. [In Ukrainian].

12. Halchenko, O. M. (2012). Siuzhetni serednyky na ukrainskykh opravakh druhoi polovyny XVI–XVIII st.: perspektyvy vyvchennia [Subject center-stamps on Ukrainian bindings of the second half of the 16th – 18th century: perspectives of studying]. In *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy: knyha v istorii i kulturi* [Historiographic and source study problems of Ukrainian history: book in history and culture] (pp. 147–160). Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo Dnipropetrivskoho Natsionalnoho universytetu. [In Ukrainian].

13. Galchenko, E. M. (2014). Siuzhetnye sredniki na ukrainskikh perepletakh XVI–XVIII vv.: tipologiia i atributsiia [Subject center-stamps on Ukrainian bindings of the 16th–18th centuries: typology and attribution]. In *Vestnik Ekaterinburgskoi dukhovnoi akademii* [Herald of Ekaterinburg Spiritual Academy], Is. 1 (7), pp. 184–192. Ekaterinburg. [In Russian].

14. Galchenko, E. M. (2013). Siuzhetnye sredniki na ukrainskikh perepletakh vtoroi poloviny XVI–XVIII st.: istoriia i perspektivy izuchenija [Subject center-stamps on Ukrainian bindings of the second half of the 16th–18th century: history and prospects of studying]. In *Zdabytki: dokumentalnyiia pomniki na Belarusi* [Achievements: documentary monuments in Belarus], Is. 15, pp. 203–210. Minsk. [In Russian].

15. Halchenko, O. M. (2005). Tysnennia yak osnovnyi vyd ozdoblennia vzhlykovykh oprav [Embossing as a main type of ordinary bindings decoration]. In O. M. Halchenko, *Oprava skhidnoslovianskykh rukopysnykh knyh ta starodrukiv v Ukraini* [Bookbinding of Eastern Slavic manuscripts and early printed books in Ukraine] (pp. 186–209). Kyiv. [In Ukrainian].

16. Guseva, A. A. (1997). Ukrainskii pereplet XVII–XVIII vv. [The Ukrainian binding of the 17–18th centuries]. In *Kniga: issledovaniia i materialy* [Book: research and materials]. (Book 74, pp. 143–154). [In Russian].

17. Guseva A. A. (1997). Ukrainskii pereplet XVII–XVIII st. [The Ukrainian binding of the 17–18th centuries]. In Guseva A. A. *Identifikatsiia ekzemplierov ukrainskikh izdaniia kirillovskogo shrifta vtoroi poloviny XVI–XVIII vv.: metodicheskie rekomendatsii* [Identification of copies of Ukrainian editions of the Cyrillic type of the second half of the 16th – 18th century: guidelines] (pp. 43–51). Moscow. [In Russian].

18. Zhelezniak, O. O. (2014). Opravy ta obkladynky kyrylychnykh starodrukiv z drukarni Pochavivskoi Uspenskoii lavry [Bindings and covers of old printed books from the printing house of the Pochaiv Assumption Monastery]. In *Rukopysna ta knyzhkovna spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 18, pp. 72–80. Kyiv. [In Ukrainian].

19. Zabolotna, N. (2011) Marhinalii ta vydavnychi opravy starodrukiv – dodatkovy dzherela do vyvchennia istorii diialnosti drukaren [Marginalia and edition bindings of the early printed books as the additional sources for the study of the history of printing houses activity]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Proceedings of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine], Is. 31, pp. 251–248. Kyiv. [In Ukrainian].

20. Zabolotna, N. V., Zheliezniak, O. O. (2013). Staroobriadnytski pochavivski knyhy z fondiv viddilu starodrukiv ta ridkisnykh vydan Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: osoblyvosti prymirnykh, istoriia pobutuvannia [Old Believer Pochaiv books from the fonds of the the Department of Old Printed Books and Rare Editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: specifics of copies, history of existence]. In *Rukopysna ta knyzhkovna spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 17, pp. 239–249. Kyiv. [In Ukrainian].

21. Zinchenko, S. V. (2007). *Vizantiisko-balkanski vplyvy na rozvytok introlihorstva v monastyriakh ta tserkvakh Kyivskoi mytropolii XIV–XVII st.* [Byzantine-Balkan influences on the development of bibliopegy in the monasteries and churches of the Kyiv Metropolitanate of the 14th–17th centuries] (PhD dissertation). Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

22. Zinchenko, S. V. (2007). *Vizantiisko-balkanski vplyvy na rozvytok introlihorstva v monastyriakh ta tserkvakh Kyivskoi mytropolii XIV–XVII st* [Byzantine-Balkan influences on the development of bibliopegy in the monasteries and churches of the Kyiv Metropolitanate of the 14th–17th centuries] (Extended abstract of PhD dissertation). Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

23. Zinchenko, S. V. (2000). Naidavnishi ukrainski opravy zi zbirky Natsionalnogo Muzeiu u Lvovi [The oldest Ukrainian bookbindings from the collection of the National Museum in Lviv]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. [Proceedings of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine], Is. 4, pp. 101–112. Kyiv. [In Ukrainian].

24. Zinchenko, S. V. (2004, April). Opravy vizantiiskoi konstruktsii, shcho vyhotovliavysia v introlihorstorskykh maisterniakh pry monastyriakh Lvivskoi ta Peremyshl'skoi yeparkhii XV–XVII st. [The bindings of Byzantine construction, made in binderies at the monasteries of the Lviv and Przemysl eparchies of the 15–17th centuries.] In *Rukopysna i starodrukovana knyha: zbirnyk prats Mizhnarodnoi konferentsii (XIII Fedorovskiy seminar) "Rukopysna i starodrukovana knyha", Lviv, 23–25 kvitnia 2004 r.* [Handwritten and old printed book: proceedings of the International Conference (13th Fyodorov Seminar) "Manuscript and Early-Printed Book", Lviv, April 23–25, 2004] (pp. 113–141). Lviv, Ukraine [In Ukrainian].

25. Zinchenko, S. V. (2003). Superekslibrysy arkhiepyskopa Lvivskoho Yana Andzheia Prukhnyskoho (materialy do vyvchennia ta rekonstruktsii davnykh bibliotek XVI–XVIII

st.). [Super-ex-libris of the Archbishop of Lviv, Jan Andrzej Prukhnytsky (materials for the study and reconstruction of ancient libraries of the 16–18th centuries)]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. [Proceedings of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine], Is. 10, pp. 192–211. Kyiv. [In Ukrainian].

26. Zinchenko, S. V. (2004). Superekslibrys Lvivskoho mahistratu XVI–XVIII vv. [Super-ex-libris of the Lviv Magistrate of the 16–18th centuries]. In *Do dzhherel: zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia* [Ad Fontes: Studia in honorem Oleh Kupchynskiy septuagenario dedicata] (Vol. 1, pp. 828–846. Kyiv, Lviv. [In Ukrainian].

27. Voloshchenko, S. (Comp.). (2015). *Kyrylychni starodruky u fondakh biblioteky Otsvis Vasiliian pry Sviato-Onufriivskomu monastyri u Lvovi XVI–XIX stolit: katalog* [Cyrillic early printed books in the fonds of the Basilian Fathers Library at the Saint Onuphrius Monastery of Lviv in the 16–19th centuries: catalog]. Zhovkva: Misioner. [In Ukrainian].

28. Kirme, K. K., et al. (1982). Kratkii ocherk istorii khudozhestvennoi obrabotki kozhi [A short sketch of the history of artistic leather processing]. In *Tekhnologiya khudozhestvennykh izdelii iz kozhi* [Technology of artistic leather products] (pp. 3–24). Moscow: Consumer and food industry. [In Russian].

29. Klepikov, S. A. (1977). Iz istorii ukrainskogo perepleta XVII–XVIII vv. [From the history of Ukrainian bookbinding of the 17–18th centuries]. In *Istoriia knigi i izdatel'skogo dela: sbornik nauchnykh trudov* [History of book and publishing: collection of scientific works] (pp. 53–61). Leningrad: BAN SSSR. [In Russian].

30. Kurinnyi, P. (1926). *Lavrski introlihatory XVII–XVIII st.* [Lavra bookbinders of the 17–18th centuries]. In *Trudy UNIK* [Transactions of the Ukrainian Scientific Book Studies Institute] (Vol. 1, pp. 5–39). Kyiv. [In Ukrainian].

31. Modzalevskiy, V. L. (1918). Deshcho pro davnykh introlihatoriv [Something about old book binders]. In *Nashe mynule* [Our past], Pt. 2, cols. 1675–1676. [In Ukrainian].

32. Siverska, V. K. (1966). Mystetstvo opravy knykh na Ukraini v XV–XVII st. [The art of book binding in Ukraine in the 15–17th centuries.] In *Istorychni dzhherela ta yikh vykorystannia* [Historical sources and their use] (pp. 280–285). Kyiv. [In Ukrainian].

33. Trubacheva, M. S. (1985). O proiskhozhenii i nekotorykh svoistvakh nadspeii na ikonakh [About the origin and some properties of inscriptions on icons]. In *Drevnerusskoe iskusstvo: issledovanie i restavratsiia: sbornik nauchnykh trudov* [Old Russian art: research and restoration: collection of scientific works] (pp. 61–80). Moscow. [In Russian].

34. Filatov, V. V., Kamchatnova, Iu. B. (2006). *Naimenovaniia i nadspeii na ikonnykh izobrazheniakh: spravochnik dlia ikonopistsev* [Names and inscriptions on icon images: guide for icon painters] (2nd ed.). Moscow: PRO-PRESS. [In Russian].

35. Funke, F. (1982). Pereplet [Bookbinbing]. In *Knigovedenie: istoricheskii obzor knizhnogo dela* [Book study: historical review of book affair] (pp. 266–283). Moscow: Vysshhaia shkola. [In Russian].

36. Shyrotskyi, K. V. (1919). Nashe starodavnie introlihatorstvo [Our ancient bibliopegy]. In *Knyhar* [Scribe] (Pt. 17, pp. 1031–1036). Kyiv. [In Ukrainian].

37. Yukhymets, H. M. (1985, Oktober). Atrybutsiia instrumentiv lavrskykh intro-liatoriv XVII st. yak aspekt roboty nad kataloghom kolektsii hraviruvalnykh doshok ukrainskykh drukaren z fondiv TsNB [Attribution of instruments of lavra book binders of the 17th century as an aspect of work on the catalog of the collection of engraving boards of Ukrainian printing houses from the Central Scientific Library fonds]. In *Bibliotечно-библиографічні класифікації та інформаційно-наукові системи: Міжнародна наукова конференція* [Librarian Bibliographic Classifications and Scientific Information Systems: International scientific conference: abstracts of papers] (pp. 90–91). Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

38. Yakovenko, N. (1997). *Narys istorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st.* [Essay on the history of Ukraine from ancient times to the end of the 18th century]. Kyiv: Heneza. [In Ukrainian].

39. Janc, Z. (1974). *Kožni povezi srpske ćirilске knjige od XII do XIX veka* [Leather bindings of Serbian Cyrillic books from the 12th to the 19th century]. Belgrade: ŠIP “Serbia”.

40. Klepikov, S. A. (1966). Historical Notes on the Ukrainian Bookbinding. In *The Book Collector*, Vol. 15, No. 2, pp. 135–142. London. [In English].

41. Różycki, E. (1991). *Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku: studia nad intro-ligatorstwem i handlem książką*. Katowice: Museum Śląskie.

42. Athanasiadis, Ch. (1994). Synagoge bibliodetikon diakosmitikon thematon se hellenika cheirographa kai palaia entypa [Subjects of decorations on the bindings of Greek manuscripts and early printed books]. In *Deltio toy historikoy kai palaiographikoy arxeioy 1988–1992* [Bulletin of the Historical and Paleographic Archive of 1988–1992] (pp. 647–714). Athens. [In Greek].

Halchenko Olena Mykhailivna

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Subject center-stamps on Ukrainian bindings of the 16th–18th centuries: issues of iconographic study.

The article deals with the history of study of subject center-stamps on Ukrainian leather bindings of the second half of the 16th–18th centuries in Ukraine. On the basis of a collection of subject center-stamp impressions gathered by the author, their analysis is done by types, changes of separate forms, time of appearance and the nature of plot compositions placement on the center-stamps. The author lists a number of main subjects, which most often appear on Ukrainian medieval book bindings, time of their appearance and existence of certain subjects in certain regions of Ukraine. Attempt is made to systematize them (by main kinds, types and variants). The problems faced by researchers while describing, attributing and iconographically studying subject center-stamps on medieval bookbindings are covered. Crucial points to be considered while defining main types, variants or groups of a separate subject while conducting its iconographic systematization are specified. Further prospects of subject center-stamps study in Ukraine are outlined.

Key words: decoration of Ukrainian leather bindings of the sixteenth and eighteenth centuries, form of bookbindings’ center-stamps, subject center-stamps, iconography and typology of plots on Ukrainian bookbindings.

Гальченко Елена Михайловна

Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского

Сюжетные средники на украинских кожаных переплетах XVI–XVIII вв.: вопросы иконографического изучения.

Рассматривается история изучения в Украине сюжетных средников на украинских кожаных переплетах второй пол. XVI–XVIII вв. На основании коллекции оттисков сюжетных средников (протирок и фото), собранных автором, сделана попытка анализа по их видам, изменениям отдельных форм, времени появления и характеру расположения сюжетов на них. Определен перечень основных сюжетов, наиболее часто встречающихся на украинских средневековых переплетах, время появления и распространение отдельных сюжетов в конкретных регионах Украины. Предпринята попытка их систематизации (основные виды, типы и варианты). Рассмотрены проблемы, с которыми сталкиваются исследователи при описании, атрибуции и иконографическом изучении сюжетных средников на средневековых переплетах. Определены основные моменты, на которые следует обращать внимание при определении основных типов, вариантов или групп отдельного сюжета при его иконографической систематизации. Определены дальнейшие перспективы изучения сюжетных средников в Украине.

Ключевые слова: отделка украинских кожаных переплетов XVI–XVIII вв., форма средников книжных переплетов, сюжетные средники, иконография и типология сюжетов на украинских книжных переплетах.